

Erdély népességéről

Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok
Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, I. Kovászna, Hargita és Maros megye
népszámlálási adatai 1850 és 1992 között

Megjelent: Hitel. XII, 1999. 12. sz. 107–112. p.

Varga E. Árpád az 1980-as évek derekától foglalkozik az első világháború után Romániához csatolt 102 ezer km²-nyi terület – a jelenkori Erdély – népességének számszerű alakulásával, etnikai (anyanyelvi és nemzetiségi), felekezeti, területi stb. megoszlásával a hivatalos statisztikai szolgálat adataira támaszkodva.

Az immár nyolc évtizede általánossá vált szóhasználatban Erdély (Trans- és Cissilvania) a Királyhágón túli történeti Erdélyen és a történeti irodalomban „Partium”-ként emlegetett „Részek”-en kívül magában foglalja a Tisza bal partján Máramarostól a Szilágyságon át az Erdélyi Szigethegységtől nyugatra eső területeket, a Körösök és Maros vidékét, valamint a Tisza–Maros szögében, a Temesközben Bánság- vagy Bánátként ismert tájat. A történeti Erdély mindennek nem sokkal több, mint a felét alkotja. Ezt az egész területet a második világháború után a román földrajzi irodalom is egységesen Erdély névvel illeti.

A szerző a Magyarságkutató Csoport (majd Intézet) megbízásából készített kéziratos feldolgozásokon fokozatosan túllépve, s vizsgálódási körét is egyre tágítva mind sűrűbben jelentkezett – román és angol nyelven is közreadott – dolgozataival tucatnyi hazai és romániai időszaki kiadványban (évkönyvek, *Statisztikai Szemle*, *Hitel*, *Tiszatáj*, *Regio*, *Erdélyi Múzeum* stb.), és önálló kötetekkel is. Az 1998. év végén megjelent közel négyszáz oldalas gyűjteményes mű Varga E. Árpád már korábban közreadott válogatott tanulmányainak többségében javított, bővített, valamilyen formában módosított változata. Az eredetiben előfordult számszaki hibák javításán túlmenően leginkább az ismertté vált újabb adatok beépítését tartotta szükségesnek. Igyekezett azonban mindig megtartani az eredeti megállapítások lényegét, különösen az erdélyi magyarság számbeli nagyságát fejtegető írások esetében, melyeket olykor a szélesebb közönség tájékoztatására szánt, próbálva mérsékelni a vérmesebb várakozásokat. De az újabb hivatalos adatközlések ismeretében sem tartotta szükségesnek korábbi álláspontjának gyökeres felülvizsgálatát.

A kötet első részébe sorolt egyik tanulmány a jelenkori Erdély területén – az 1850-es években az osztrák hatóságok, 1869-től a magyarországi hivatalos statisztikai szolgálat, majd 1920-tól a román szervek által – végrehajtott népszámlálások háttérét, módszereit, jellemző vonásait és főbb eredményeit ismerteti a témához kapcsolódó hazai és külföldi szakirodalom alapos ismeretére támaszkodó gazdag magyarázó jegyzetekkel. Varga E. Árpádot Erdély népességi viszonyainak tanulmányozására Nyárády R. Károly, Erdély népességtörténetének szakmai körökben jól ismert és elismert kutatója inspirálta, látta el tanácsaival, útmutatásaival és terelgette időről-időre az általa helyesnek tartott irányba. A ma már kilencvenes éveiben járó, erdélyi származású idős magánkutató több évtizedes lelkiismeretes munka után megszületett nagyszabású kéziratos műve Erdély népességtörténetéről sajnálatos módon egészében nem jelenhetett meg, de ennek a megalapozó és termékenyítő hatású munkának is a kötetbe került egy része, amely az 1977. évi romániai – elismerten a „nemzeti homogenizáció” szolgálatában állt, hamisításoktól sem mentes – népszámlálásnak a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra vonatkozó eredményeit ismerteti. A későbbiekben véglegesített adatokra támaszkodva a továbbiakban Varga E. Árpád bemutatja többek között a nemzetiségektől eltérő anyanyelvű és anyanyelvüktől eltérő nemzetiségű lakosok számának alakulását mint a nemzeti identitás erősségét mérő koeficientst, amely egyben az asszimilációs és disszimilációs folyamatok bizonyos szakaszát is jelzi.

A kötet második részében az első tanulmány a természetes népmozgalom, vagyis a születések és halálozások felekezeti és nemzetiségi szerinti alakulásának vizsgálata révén elemzi a nemzetiségi

népességfejlődést a főhatalom-változás (1920) előtti fél évszázadban, majd pedig az 1920–1995 közötti háromnegyed században. Tájékozódhatunk a mechanikus népmozgalom, azon belül különösen a falusi lakosság városokba áramlásának mértékéről és főbb irányairól is. Igencsak munkaiigényes számítások nyomán kitűnik, hogy a városiasodás, a „munkaerő-felszívó iparosítás” az 1970-es években tetőződött, és a vándormozgalmak különösen 1977-től 1981-ig az erdélyi városok népességnövekedésében magasabb arányt képviseltek, mint az ország területének egészében. A Kárpátokon túlról Erdélybe irányuló betelepülés hozzájárult egyes erdélyi mikrorégiók nemzetiségi egyensúlyának a felbomlásához. A népesség születési hely szerinti statisztikája alapján kimutatható, hogy a német exodus tömegessé válásával és a magyarok folyamatos kivándorlásának felerősödésével a Regátból (Moldvából, Olténiából és Munténiából) nagyobb tömegekben érkező népelemek túlnyomórészt Erdély déli iparvidékén, a „migrációs ütközőzónában” telepedtek meg. Dél-Erdély városaiban a román lakosság aránya az 1920. évi 30%-ról 86%-ra ugrott, a magyaroké 36%-ról 9% alá esett, a németisége pedig 24–25%-ról alig 2–3%-ra zuhant. Észak-Erdélyben a városok románosodását jelzi, hogy arányuk az 1920. évi 21%-ról 1992-ig közel megháromszorozódott, a magyaroké pedig 55%-ról 36%-ra csökkent. Az első világháború előtt a városok a „magyarosodás kohói” voltak, az utóbbi évtizedekben pedig az erdélyi városok – nagy többségükben – a románosodás kohói lettek. Az 1992. évi adatok szerint az erdélyi magyarság 56%-a élt városi településeken, s városokban kötötték a nemzetiségileg vegyes házasságok több mint háromnegyedét. Ezek általában az asszimilációs veszteség forrásai nemcsak a magyar, hanem a többi nemzetiség számára is, miként a vallásilag vegyes házasságokból származó gyermekek is inkább a román ortodox egyház és nem a többi felekezet tagjainak a számát gyarapítják.

Ezenkívül – s romániai népességi viszonyokat jól ismerő Semlyén István megállapítása szerint – az erdélyi magyarságnak már az 1970-es években közel egynegyede (kb. 400 ezer lélek) olyan környezetben (interetnikus diaszpórában) élt, ahol az összlakoságnak mindössze 5–15%-át képviselte. Ilyen kisebbségi helyzetben ugyancsak erősen tért hódítanak a vegyes házasságok, s növelik az etnikumváltás esélyeit. Az elmúlt fél évszázadban Erdélybe költözött regátiak számát a szerző mintegy 800–900 ezerre teszi az olykor 1,5–2 milliós, sőt annál is magasabb hazai publicisztikai túlzásokkal szemben.

Nagy részletességgel foglalkozik a kötet harmadik része az 1992. januárban végrehajtott népszámlálással. A *Hiteles vagy harci statisztika?* című tanulmányból megismerhetjük a kérdőjeleket annak a népszámlálásnak, melynek „nemzetvédelmi jelentőségéről” hangzottak el kijelentések a legmagasabb felelős politikai vezetők részéről, és amellyel szemben a magyarokon kívül más nemzetiségi és vallási kisebbségek is aggályaiknak adtak hangot, sőt Tökés László részéről az általános bojkott lehetőségére is felmerült. Végül is a népszámlálás 1600 ezer magyar nemzetiségű, illetve 1620 ezer magyar anyanyelvű személyt mutatott ki Erdélyben és 20 ezret a Kárpátokon túl. A magyarok 1992. évi száma kevesebb az 1910. évi magyarországi népszámlálás 1662 ezer és az 1977. évi romániai népszámlálás 1700 ezer magyar anyanyelvű erdélyi lakosánál. Ismeretes, hogy a hazai demográfusok többnyire 2 millió körülire becsülik az erdélyi magyarság lélekszámát, s ez a köztudatban élő kétmillió népességszám – miként Varga megállapítja – a „kollektív nemzetiségi identitás fontos szimbóluma” lett. Egyes nyugati szerzők viszont általában 3 millió magyarról beszélnek, tudatos hamisítással és/vagy tudománytalansággal vádolva mindazokat, akik ennél kevesebbet merészelnek állítani. Ők az 1910. évi népszámlálásból kiindulva, az azóta eltelt időszak egészére egy bizonyos átlagmutató alkalmazásával jutnak el a 3 milliós vagy még annál is magasabb értékekhez. Varga E. Árpád nem a romániai népszámlálások úgynevezett „hamisításait” kívánja mindenáron bizonygatni – nincsenek is megalapozott érvek az eredmények megkérdőjelezésére –, hanem igen alapos részletes elemzésekre támaszkodva konkrét számszerű tények sokaságát vonultatja fel az erdélyi magyarság valós helyzetének jellemzésére, melyek egyben a jövő várható képét is többé-kevésbé előrevetítik.

Megemlíti mindenekelőtt azt, hogy az 1910. évi magyar népszámlálási adatok magukban foglalták a családi vagy egyéb okoknál fogva kettős nemzeti kötődésű személyeket, azoknak a körét is, akik eljutottak ugyan a magyarsághoz való asszimilálódás bizonyos kezdeti fokáig, de a főhatalomváltás után Romániában már nem lehetett arra számítani, hogy magyarnak vallják magukat. Szamba veszi, hogy az első világháborút követően mintegy 200 ezer, a második világháború után újabb 100–125 ezer, az elmúlt négy évtizedben, de különösen az utolsó években 100–150 ezer személy távozott Erdélyből. Ehhez hozzávéve az első világháború mintegy 50 ezer és az erdélyi magyar zsidók legkevesebb 75 ezer főnyi halálos áldozatát, a magyarság összes vesztesége 530–600 ezer között mozog. Ne-

hezen meghatározható a hét–nyolc évtizedes román uralom alatti természetes asszimiláció mértéke, és azoknak a Németországba, Izraelbe mint anyaországba kivándoroltaknak a száma, akik a népszámlálások adatsoraiban még magyarokként szerepeltek. (Az 1910-ben még 132 ezer, és a második világháború után is 50–60 ezer magyar anyanyelvű zsidóból alig 1–2 ezer maradt az országban.)

A népmozgalmi adatok igen alapos, gondos elemzésével kimutatható az is, hogy a természetes szaporulat aránya Erdélyben a század eleje óta mindig alacsonyabb volt, mint a Regátban. A két háború között az erdélyi románság és a magyarság természetes szaporulata még nagyjából azonos, de az 1966–1977 közötti időszakban a magyarság nyers születési arányszáma 1%-kal alacsonyabb, mint az erdélyi átlag, és több mint 2%-kal marad le az országos átlag mögött. A szülőképes korú (15–49 éves) nők aránya kisebb, mint a románoknál, és csökkent 1977 óta is. Az egy nőre jutó átlagos gyermekszám a magyaroknál a népesség egyszerű „újratermeléséhez” szükséges kritikus 2,2 érték alá csökkent, a románoknál pedig – a csökkenés ellenére – még mindig 2,35. A női termékenység felekezetenkénti eltéréseit jellemzi, hogy az 1000 nőre jutó gyermekszám a magyarság viszonylagos többségét kitevő reformátusoknál 2073, az ugyancsak magyar vallásnak számító unitáriusoknál 2132, az evangélikusoknál mindössze 1747, csak a katolikus nők esetében magasabb ez a szám (2348), meghaladva valamivel még az 50 év feletti ortodox vallású nők gyermekszámát is. Ez azonban magában foglalja többek között a közismerten magas termékenységű, Kárpátokon túli katolikus vallású, nagyszámú (nagyobbrészt már nem magyarul beszélő) csángó népcsoport adatait is. Mindennek következményeképpen az erdélyi magyar népesség annyira előregedett, hogy 1992-ben már több volt az öregkorú, mint a 14 év alatti gyermek: 100 gyermekre 103 időskorú jutott, a román lakosság körében pedig csak 72. Említést érdemel még az is, hogy az egész országban Erdélyben legtöbb az öngyilkos, s azon belül többnyire magyarok lakta területeken: Kovászna, Hargita, Bihar, Szatmár és Maros megye „fekete övezeteiben”.

A népmozgalmi adatok szerint az 1992. év eleji népszámlálás utáni négy évben, 1996 januárjáig a romániai magyarság tovább fogyott 53 ezerrel, aminek túlnyomó része a születéseket jelentősen meghaladó halálozásból származik. A meggyorsult kivándorlás méreteit jellemzi, hogy az 1989. évi fordulatot követően mintegy 100 ezer magyar hagyta el Romániát, s ennél még többre teszi Varga E. Árpád azok számát, akik azért maradtak ki a népszámlálásból, mert éppen távol voltak. Ez magyarázhatja a mintegy 50–100 ezer főnyi hiányt, amennyivel – a szerző számítása szerint – kevesebb magyar nemzetiségűt mutattak ki az 1992. évi népszámláláskor. A magyarság arányának csökkenése különösen az erdélyi nagyvárosokban szembetűnő: nyolc város (Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Nagyvárad, Arad, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Nagybánya) lakossága 1966 óta közel megkétszereződött, s a 852 ezres növekményből közel 800 ezer jutott a románokra. A magyarság 1977-ben még 828 helységben képezett abszolút többséget, 1992-ben pedig 786-ban, s ezekben számuk 955 ezerről 912 ezerre csökkent. Az elvándorlás és a községekben már az 1980-as évek második felében elkezdődött természetes fogyás következtében szaporodtak az 500 lelkesnél kisebb helységek: arányuk az erdélyi települések 55%-ára emelkedett. A gazdaságilag aktív magyar népességnek 1966-ban még a fele, 1992-ben már csak 16%-a dolgozott a mezőgazdaságban, a románoknak pedig 24%-a; a románok 44%-a tevékenykedett a második foglalkozási szektorban, az ipar- és építőiparban, a magyaroknak pedig 53%-a, különösen egyes könnyűipari feldolgozó ágazatokban.

A magyar lakosság iskolázottsági szintjére jellemző, hogy a 12 éves és idősebb népességnek csak 1%-a volt írástudatlan, a román lakossága 3%-ával szemben. Az átlagosnál alacsonyabb a csupán elemi iskolai végzettségűek aránya is, az általános iskolát végzett magyarok aránya pedig a magasabbak közé tartozik. A középszintű iskolázottsági mutatóknak az átlagosnál alacsonyabb értékei a magyar nemzetiség öregedő korösszetételével és a kivándorlással függnek össze. A felsőfokú képzésben számarányukat messze meghaladó értékben vesznek részt a kis létszámú zsidó, görög és örmény nemzetiségűek, a magyarok viszont jóval ez alatt. Arányuk kiemelkedik a pedagógus és a teológus (lelkész) képzésben.

A legutolsó romániai népszámlálás eredményeinek részletes bemutatása után a kötet utolsó részében a legrégebb erdélyi népszámlálás adatait tartalmazó román nyelvű kiadványokról olvashatunk. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékének nagyszabású vállalkozása keretében 1996-ban és 1997-ben megjelentek ugyanis az osztrák szervek által végrehajtott 1850. és 1857. évi erdélyi népszámlálás eredményeit ismertető első kötetek. Ezeket az 1880. és 1900. évi magyarországi népszámlálás Erdélyre vonatkozó – nyelvi és egyéb nehézségek miatt a román kutatók és

érdeklődők által eddig nehezen hozzáférhető – adatainak közreadása követte, és nyomdában vannak az 1910. évi adatok is, lehetőséget teremtve ezzel a hosszú távú, településenkénti részletességű népesség-történeti vizsgálódásokhoz. Ehhez a korszakos jelentőségűnek tekinthető vállalkozáshoz fűzi Varga E. Árpád méltató és ugyanakkor részletetekbe menően gondos szakmai, kritikai megjegyzéseit. Kiemelkedő jelentőségű a kolozsvári vállalkozás a magyar–román tudományos kapcsolatok szempontjából is, mert hisz a román nyelvű kötetek alapjául a magyar statisztikai szervezet által a közelmúltban közzétett kiadványok szolgáltak, és a szerkesztők egyúttal elismerésüket fejezték ki a magyarországi történeti demográfusoknak azért, hogy közkinccsé tették a kivételes értékű adatokat. A román nyelvű kötetek megjelenésével az erdélyi települések etnikai viszonyai 1850-ig visszamenőleg követhetők nyomon, miközben a hazai adatok csak az 1880. évi népszámlálástól kezdve. Ismeretes, hogy az 1857. évi erdélyi nemzetiségi adatok alapjául az 1850 utáni népmozgalmi statisztikákon kívül a jeles osztrák statisztikus, Karl Czoernig számításai szolgáltak. Az Osztrák Monarchia korabeli statisztikai szervezete vezetőjének kiemelkedően sokoldalú tudományos és szervező tevékenységét a hazai történeti demográfia – valamely oknál fogva – mindmáig nem méltatta kellő figyelemre. A kolozsvári egyetem eddigi és várható további történeti statisztikai publikációi talán ösztönző hatással lesznek az utóbbi években egyébként ugyancsak nekilendült hazai történeti demográfiai kutatásokra, és az eddigi mulasztások pótlása révén remélhetőleg jobban feltárulnak a magyarországi települések 1880 előtti nyelvi-nemzetiségi viszonyai is. (Az adósságok közé tartozik többek között az 1869. évi magyarországi népszámlálás túlnyomórészt csak kéziratos, településenkénti adatainak is nyomtatott formában való megjelentetése és hozzáférhetővé tétele szélesebb körök számára.)

Varga E. Árpád tanulmányai többségét a tárgyalt témához kapcsolódó kisebb-nagyobb szövegközi statisztikai táblák kísérik, és maga a kötet is a *Függelék*ben táblázatok közreadásával zárul. Ezek bemutatják az 1850 és 1992 között végrehajtott 14 népszámlálás és népesség-számbavétel eredményeire támaszkodva Erdély népességének etnikai és vallási tagolódását – 15 anyanyelv, illetve nemzetiség, valamint 10 felekezet szerinti részletezésben a jelenlegi erdélyi közigazgatási beosztás 16 megyéje szerinti bontásban, mindig figyelembe véve és magyarázó jegyzettel kísérve az egyes települések és településcsoportok ide-oda csatolásából, összevonásából és egyesüléséből eredő változásokat. Ez a közel 70 megyénkénti statisztikai tábla valójában csak rövid foglalata annak a roppant méretű adatgyűjtő és rendszerező tevékenységnek, melynek során Varga E. Árpád hosszú évek alatt mintegy 5300 erdélyi település népességének közel másfél évszázad alatt felgyülemllett nyelvi-nemzetiségi és vallási adatait rögzítette és csoportosította. Ebből a milliós nagyságrendű adattengerből 1998-ban 75 nyomdai ív terjedelmű hatalmas kötetben elsőként Kovászna, Hargita és Maros – három székelyföldi – megye településeire vonatkozó adatok jelentek meg, a számadatokat román–magyar és magyar–román helynévmutató egészíti ki, az igazgatástörténeti változásokat pedig térképek illusztrálják. Az első kötetet további négy követi a csikszeredai Pro-Print Könyvkiadó, valamint a budapesti Teleki László Alapítvány és a Közép-Európa Intézet közös programja keretében. 1999-ben megjelent már a második kötet Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megyéről, és nyomdában van már a harmadik is Arad, Krassó-Szörény és Temes megyéről. Ily módon az erdélyi településekről olyan adatbázis áll, illetve fog a közeljövőben rendelkezésre állni, amely megkönnyíti a helytörténeti kutatásokat, és szolgálja a helyi lakosság vallási és nemzetiségi önismeretét. A hazai településekről a *Történeti-Statistikai Helység-névtár* Kovacsics József professzor szerkesztésében 1991-ben indult és folyamatosan sorjázó kötetei nyújtanak hosszú távú áttekintést. Ezek tájékoztatnak a népességszámon, a annak anyanyelvi megoszlásán túlmenően többek között a települések nevének változásairól, igazgatási és településtörténeti stb. adatokról, a külterületi lakott helyekről, de figyelmen kívül hagyja a lakosság vallási megoszlását.

Varga E. Árpád könyvtárvezetői főfoglalkozású tevékenysége mellett munkatársak közreműködése nélkül, egy szál maga teremtette meg a páratlan számítógépes adatbázist, s ez a népességi viszonyokról a legapróbb részletekre kiterjedő, gondos elemzést tesz lehetővé a hagyományos leíró statisztikai elemzés hazai legnagyobbjaira (Thirring Lajos stb.) emlékeztető színvonalon, olyan területen, amellyel évtizedeken át az országban nem foglalkozott senki. A Kárpát-medence mintegy harmadát átfogó térségében a hosszú távú népességi folyamatok feltárására és elemzésére irányuló tevékenysége kiemelkedik a hazai népességstatisztikai irodalomból, nemcsak magas színvonalú minőségével, hanem mennyiségileg is gazdag publikációi révén. Igaz, hogy ezek többnyire a szorosabb értelemben vett statisztikai és demográfiai orgánumon kívül – részben az országhatárokon túl – csapódnak le. Jó lenne – s talán jótékony hatású is –, ha a hivatalos statisztikai szervezeten belüli demográfusok széle-

sebb körben szereznének tudomást erről a teljesítményről. Varga E. Árpád szívós és következetes, lelkiismeretes tárgyilagos tudományos munkájával egyengeti a szomszédos népekkel, azok egyes politikusaival és értelmiségi rétegeivel való történeti megbékélés olyannyira szükséges – és újabban némi reménykedésre jogosító – útját is. Folyamatos kapcsolatban van a romániai tudományos intézményekkel s azok kutatóival, akik elfogadják tárgyilagos kritikai észrevételeit, és egymás munkáira támaszkodva törekszenek a múltban oly sok vitát kavart kérdések nemzeti elfogultágtól mentes, megnyugtató megválaszolására. (*Püski, 1998; Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, 1998.*)